

Лекція

Класифікація методів психологічної діагностики дітей

Мета: дати поняття студентам про підходи до класифікації методів психодіагностики. Забезпечити засвоєння особливостей методів психологічної діагностики дітей. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання у професійній діяльності педагога.

Мотивація мети: знайомство з методами психологічної діагностики дітей сприяє формуванню розуміння студентами їх значення для використання в педагогічній практиці.

План

1. Аналіз підходів до класифікації методів психодіагностики.
2. Спостереження та його різновиди.
3. Психологічний експеримент.
4. Особливості використання психологічної бесіди.
5. Специфіка психологічного анкетування.
6. Діагностичні можливості тестів.
7. Контент-аналіз.
8. Методи якісного і кількісного аналізу емпіричних даних.

Література:

1. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л. Г. Терещька. Київ : Слово, 2016. 608 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2011. – 464 с.
3. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М. Гоян, А. А. Палій // За ред. А.А. Палія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 652 с.
5. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

Ключові слова: спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тести, експериментальне дослідження, контент-аналіз, методи якісного і кількісного аналізу емпіричних даних.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;

- скласти психологічний словник з ключових слів теми;
- підготуватися до практичного заняття «Класифікація методів психологічної діагностики дітей», виконати завдання та завантажити в Moodle.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте підходи до класифікації методів психологічної діагностики дітей.
2. Охарактеризуйте спостереження та його різновиди.
3. Опишіть опитувальні методи діагностики: бесіду, інтерв'ю, анкетування.
4. Які переваги і недоліки у використанні контент-аналізу та монографічного методу?
5. Назвіть діагностичні можливості тестів.
6. В чому переваги експериментального дослідження психіки дитини?
7. Охарактеризуйте методи якісного і кількісного аналізу емпіричних даних.

1. Аналіз підходів до класифікації методів психодіагностики

У психодіагностичній практиці найбільш поширеною є типологія за **цільовим призначенням**, де всі методи можна умовно диференціювати на три **основні групи**:

1. Описові: спостереження, бесіди, анкетування, опитування, інтерв'ю, аналіз результатів діяльності, контент-аналіз.

2. Оцінно-вимірвальні, які дозволяють отримувати відносно точні кількісні і якісні характеристики психологічних властивостей, що вивчаються: проєктивні, процесуальні, критерійно-орієнтовані тести, тести станів і властивостей тощо.

3. Пояснювальні, до яких переважно відносять метод експериментального дослідження, якісний і кількісний аналіз результатів та емпіричних даних.

2. Спостереження та його різновиди

Метод спостереження є історично першим емпіричним методом психолого-педагогічної діагностики дітей і дорослих. **Вчений Михайло Якович Басов** наголошував на якомога більш повній фіксації поведінкових проявів учасників

спостереження й комплексності дослідження особливостей психічного розвитку досліджуваних.

Психологічне спостереження являє собою цілеспрямоване й спеціально організоване сприймання дослідником зовнішніх поведінкових проявів, що відображають особливості психічного розвитку учасників спостереження. Від спостереження у побуті наукове спостереження відрізняється наявністю попередньо визначеної цілі; плану або алгоритму послідовних дій, за яким проводиться спостереження; використанням наукових засобів спостереження.

Мета спостереження визначається загальними завданнями і гіпотезами дослідження. Результати спостережень зазвичай систематизуються у вигляді індивідуальних (або групових) характеристик.

Предмет спостереження у дитячій психодіагностиці:

- рухи чи відсутність рухів учасників дослідження, розмір їх особистого простору, дистанція та розміщення по відношенню один до одного; спільні дії, рухи, дотики та ін.;

- особливості вербальних проявів комунікації: зміст, тривалість інтенсивність та емоційність мовлення, особливості лексико-граматичного і фонетико-фонематичного складу мовлення;

- особливості невербальних проявів спілкування: жести, міміка, пантоміміка, тембр і тональність мовлення, особливості пауз, вокалізації голосу, зміни ритму дихання, кольору шкіри в умовах міжособистісної взаємодії та ін.

Висновки дослідника про особливості психічного розвитку досліджуваних, зроблені на основі результатів спостереження, носять характер суджень, припущень, гіпотез, але не фактів.

Наприклад, дослідник спостерігає, як дитина молодшого дошкільного віку відмовляється від пропозиції вихователя (поїсти, роздягнутись після прогулянки, одягнутись на прогулянку та ін.) у категоричній формі: «Ні! Не хочу! Не буду!!!» На підставі спостереження окремого прояву не можна

однозначно зробити висновок про те, що причиною такої поведінки є переживання дитиною кризи трьох років.

Іншими чинниками поведінки малюка можуть бути:

- поганий настрій чи самопочуття;
- вередування через переживання щодо розлуки з батьками;
- незадоволення особистістю вихователя або особливостями звернення та спілкування вихователя до дитини;
- ряд ситуативних факторів (дитині не подобається одяг, який пропонує вдягти вихователь, каша, яку треба з'їсти та ін.) тощо.

Тому, висновки про наявність певного особистісного утворення психіки дитини можуть бути зроблені тільки в результаті фіксації декількох стійких поведінкових ознак цього феномену.

Переваги методу спостереження:

- безпосередність сприймання, можливість фіксації природних соціальних ситуацій, фактів, проявів поведінки учасників спостереження;
- незалежність від об'єктивності самооцінки учасників дослідження, їх відвертості й готовності щиро розповісти про себе;
- багатомірність методу, можливість одночасно фіксувати прояви не лише одного конкретного психічного утворення, а й дослідити психологічні особливості учасників спостереження у системі їх взаємозв'язків та взаємовпливів.

Недоліками спостереження є:

- нижча, у порівнянні з методом експерименту, надійність і достовірність результатів;
- залежність показників, що фіксуються, від ряду суб'єктивних факторів (настрою, стану здоров'я й самопочуття учасників спостереження, їх мотивації, соціальної активності тощо);
- тенденція очікування у домлідника, яка виникає внаслідок наявності попередньої інформації про учасників спостереження і виникнення певних соціальних очікувань щодо їх поведінки й результатів спостереження;

- комплексність спостереження, яка ускладнює фіксацію проявів конкретних психічних феноменів у чистому вигляді;
- небезпека підсвідомої підміни реальних фактів оцінними судженнями дослідника, що проводить спостереження;
- значні витрати часу на проведення спостереження та неможливість повторити двічі одне і те саме спостереження;
- високі вимоги до кваліфікації й досвіду роботи дослідника, який проводить спостереження.

«Ефекти сприймання» у дослідника знижують ефективність спостереження:

1.Гало-ефект виникає через вплив першого враження, яке складається у фахівця, що проводить спостереження, про учасників цієї психодіагностичної процедури.

Наприклад, якщо дослідник відмічає у учасника спостереження ряд позитивних проявів поведінки, то і подальші прояви соціальної активності досліджуваного він схильний оцінювати позитивно.

2.Ефект поблажливості проявляється у прагненні фахівця давати всім учасникам спостереження позитивні, завищені оцінки і уникати негативних.

3.Ефект ревізора, навпаки, проявляється у перебільшенні дослідником недоліків, негативних психологічних проявів учасників спостереження.

4.Ефект середньої оцінки відображає схильність дослідника уникати крайнощів і оцінювати результати спостереження як усереднені.

5.Ефект контрасту проявляється у тому, що на сприймання дослідником результатів спостереження впливають попередні, зафіксовані ним, показники. Так, середній результат, який дослідник виявляє після дуже низького, через контраст сприймається як високий. І навпаки: середній результат, який спостерігається після дуже високого, сприймається як низький.

Види методу спостереження

В умовах психолого-педагогічного обстеження дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в залежності від віку дітей та цілей обстеження, а

також від особливостей конкретної соціальної ситуації, використовують різні види спостереження.

Найбільш поширеними є наступні **види спостереження**:

- за способом організації: польові (природні) і лабораторні;

- за місцем дослідника по відношенню до учасників спостереження: включене і не включене;

- за мірою обізнаності учасників спостереження про факт спостереження: відкрите і приховане.

Польові спостереження за дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку проводяться в природних, звичних для дітей умовах: у них вдома, в ЗДО чи школі, зокрема в приміщенні дитячої групи / класі, на ігровому майданчику тощо.

Лабораторні спостереження проводяться у спеціально організованих умовах, в яких дитина зазвичай не буває: в кабінеті дитячого психолога, сенсорній кімнаті та ін.

В умовах **включеного спостереження** дослідник приєднується до діяльності, яку роблять діти: гри, малювання тощо. При цьому дослідник у дитячій діяльності виконує ті ролі і функції, які покладають на нього діти. В умовах включеного спостереження дослідник не привносить нові умови і не змінює зміст і форму дитячої гри.

Перевагами включеного спостереження є безпосередність і яскравість вражень дослідника, а також можливість проникнути всередину групи і глибоко усвідомити особливості міжособистісних взаємин учасників групи.

Недоліками включеного спостереження є ризик втрати об'єктивності через виникнення емоційних вражень і ставлень до учасників спостереження, а також неможливість фіксації його результатів безпосередньо під час психодіагностики. Тому, згідно з Володимиром Олександровичем Ядовим, результати включених спостережень на практиці часто є недостатньо науковими.

При **не включеному** спостереженні дослідник не приєднується до активності дітей, а фіксує її результати збоку.

Під час **відкритого спостереження** дослідник за бажанням дітей повідомляє їм про факт спостереження та його мету і наслідки.

Приховане спостереження передбачає, що його учасники не знають про сам процес спостереження та його особливості.

У роботі з старшого дошкільного віку, як правило, використовується не відкрите, а приховане спостереження. Під час кризи сьомого року життя відбувається «перше народження самосвідомості» дитини за Львом Семеновичем Виготським. Активний розвиток самосвідомості, вольової сфери психіки, здатності діяти за правилами та ін., зумовлюють зміну поведінки дитини в присутності дорослих людей, особливо незнайомих. Поведінка дитини в присутності дорослих все більше стає не природною, а соціально бажаною через потребу в заохоченні дорослим або страх покарання. Тому **відкрите спостереження у дослідженнях особливостей психічного розвитку дітей 6-річного віку і старше, як правило, не використовують.**

Етапи проведення психологічного спостереження:

- постановку цілей і завдань спостереження, визначення його об'єкту і предмету;
- організація умов спостереження: оформлення документації;
- вибір виду й процедури спостереження;
- підготовка засобів фіксації спостереження (бланків протоколів або карт спостереження);
- проведення спостереження, збір емпіричних даних;
- обробка, аналіз і узагальнення результатів спостереження.

Етика психологічного спостереження

Правила й запобіжні заходи психологічної безпеки при проведенні спостережень розроблені Американською психологічною асоціацією. До таких заходів належать:

- отримання добровільної й обізнаної згоди учасників спостереження на проведення психологічного дослідження (згоду дають батьки);
- уникнення завдання моральної чи фізичної шкоди учасникам спостереження у процесі чи у результаті проведення психодіагностики;
- мінімізація втручання в особисте життя учасників дослідження під час спостереження;
- конфіденційність щодо отриманих результатів спостереження.

**При фіксації результатів психологічного спостереження слід
дотримуватись наступних вимог:**

1. Запис має бути «фотографічним», тобто фіксувати саме реальні факти і події, а не роздуми дослідника щодо причин цих фактів, його оцінки чи емоційні судження.
2. Записи мають фіксувати не лише найбільш значущі факти поведінки дітей, але і ті обставини, в яких ці факти відбулись (особливості поведінки інших дітей, дії вихователя, діяльність, якою займалися діти тощо).
3. Більшість матеріалу записів має стосуватись предмету спостереження.

3. Психологічний експеримент

Аналогічно до спостереження психологічний експеримент може проводитись у природних або лабораторних умовах і бути **природним або лабораторним**.

Природний експеримент було вперше відкрито **Олександром Федоровичем Лазурським у 1910 році**. Природний експеримент проводиться у звичних для досліджуваних психодіагностичного обстеження, але спеціально підготовлених умовах.

Наприклад, вихователь ЗДО у групі розкладає різні предмети, пазли, леги, іграшки. А потім за допомогою наявного роздаткового матеріалу в звичних для дітей умовах (груповій кімнаті у ЗДО) проводить психодіагностичне обстеження розвитку вихованців.

Лабораторний експеримент у дитячій психодіагностиці проводиться у спеціальних приміщеннях, в яких дитина зазвичай не буває. Це може бути

сенсорна кімната, спеціальна лабораторія з обладнанням для діагностики психофізіологічних особливостей розвитку дитини (наприклад, властивостей її нервової системи, типу темпераменту та ін.).

За метою та змістом проведення психологічні експерименти поділяються на: констатувальні, формувальні і контрольні.

Під час використання констатувального експерименту дослідник виявляє актуальний стан певних психічних феноменів. Наприклад, вихователь за допомогою вербальних та невербальних тестів виявляє рівень і особливості розвитку основних операцій мислення дітей. Якщо виявлені психологічні особливості дитини не є оптимальними для подальшого розвитку дитини, то проводиться формувальний експеримент.

Формувальний експеримент являє собою психорозвивальну або психокорекційну програму, спрямовану на оптимізацію різних аспектів психічного розвитку дитини. До методів формувального експерименту в дитячій психології належать рольові та ділові ігри, психогімнастика, різні вправи, проєктивні малюнки та ін. По завершенні формувального експерименту, як правило, проводиться контрольний зріз або контрольний експеримент.

На контрольному етапі дослідник найчастіше використовує ті самі методики, що і на констатувальному етапі. Таким чином, проведення контрольного експерименту дає можливість виявити ефективність проведеної формувальної програми.

4. Особливості використання психологічної бесіди.

Метод психологічної бесіди являє собою виявлення особливостей психічного розвитку та міжособистісних взаємин дитини за допомогою послідовності спеціально розроблених питань.

Бесіда використовується у дитячій психодіагностиці як дітьми, так і з членами їх родин та значущими іншими. Бесіда, як правило, є допоміжним методом експерименту, що дає можливість виявити особливості особистісного

розвитку (самосвідомості, мотивації, цінностей, інтересів) міжособистісних, зокрема сімейних, взаємин, соціальної ситуації розвитку дитини та ін.

Перевагами бесіди є можливість зміни процедури бесіди та змісту бесіди (на відміну від анкетування), легкість та зручність проведення, оскільки під час бесіди у досліджуваних значно менше спрацьовують захисні механізми і психологічні бар'єри, ніж при застосуванні інших методик. Якщо це дошкільник, то дитина під час психологічної бесіди може і не усвідомити, що приймає участь у психодіагностичному обстеженні, а отже її поведінка і вербальні реакції будуть природними і щирими.

У процесі бесіди дослідник має можливість отримати значну кількість різноманітної інформації про досліджуваного. Спостереження за невербальними реакціями клієнта під час бесіди дає можливість підвищити об'єктивність інформації, одержаної дослідником під час бесіди.

До недоліків методу бесіди належать її суб'єктивність через виникнення ряду ефектів сприймання у процесі міжособистісної взаємодії, що знижують достовірність одержаної інформації, а також значні витрати часу, оскільки бесіда, як правило, проводиться індивідуально.

Метод бесіди застосовується у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, їх батьками. Успішність проведення методу бесіди значною мірою обумовлюється готовністю досліджуваного для участі в бесіди. Тому на початку проведення бесіди експериментатор підвищує мотивацію й особистісну зацікавленість участі у бесіди (наприклад, пояснює батькам дошкільника, що метою бесіди є допомога їх дитині в позбавленні від страхів).

Психологічна бесіда може бути керованою й некерованою; автобіографічною, експериментальною, клінічною та ін.

Керована бесіда проводиться за ініціативою дослідника, який визначає тему бесіди і за допомогою неформалізованого спілкування з досліджуваним виявляє певні психологічні факти.

Некерована психологічна бесіда проводиться з ініціативи досліджуваного щодо різних психологічних проблем, що його хвилюють. Найчастіше

ініціаторами некерованої бесіди є батьки дитини. Тематами некерованої бесіди за ініціативою батьків дітей, як правило, є прагнення підвищити успіхи дитини у пізнавальній діяльності, проблеми емоційного розвитку (тривожність, страхи та ін.) та поведінки їх дітей, труднощі дітей у засвоєнні навичок міжособистісної взаємодії з однолітками, погані звички дитини та ін.

Автобіографічна бесіда спрямована на виявлення різних фактів та основних віх життєвого шляху досліджуваного.

Експериментальна бесіда проводиться з метою підтвердження чи спростування гіпотези дослідника щодо наявності різних явищ психічного розвитку у дитини. Наприклад, за методами спостереження і тестів педагог виявив у дитини високий рівень страху залишитись на самоті. Педагог робить припущення про те, що чинником виникнення цього страху є особливості дитячо-батьківських стосунків (наприклад, батьки лякають дитину тим, що не заберуть її з ЗДО чи школи, якщо дитина буде погано поводитись; у ранньому дитинстві дошкільника були випадки, коли дитина на прогулянці намагалась втекти від матері, а матір сховалась для того, щоб провчити дитину та ін.). У такому випадку дослідник проводить експериментальну бесіду для того, щоб підтвердити або спростувати наявне припущення.

Вимоги для використання методу бесіди у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку:

- наявність чітко сформульованої мети й плану бесіди. Дослідник також має заздалегідь визначити кількість і склад учасників бесіди. Наприклад, якщо предметом бесіди є міжособистісні стосунки дітей дошкільного віку (конфлікти, симпатії й антипатії, інші труднощі співпраці та ін.), то дослідник має завчасно обрати індивідуальний чи груповий спосіб проведення бесіди й у відповідності до цього сформулювати зміст бесіди;

- відповідність складності й термінології питань бесіди віку дітей, рівня розвитку їх свідомості у цілому, особливостей світогляду, інформованості про навколишній світ тощо. Зокрема, бесіда з дітьми молодшого шкільного віку

проводиться, як правило, з використанням наочності. Проблемні запитання включаються у структуру бесіди для дітей старшого дошкільного віку;

- логічність побудови бесіди: кожне наступне питання має бути логічним продовженням попереднього. Наприклад, досліджуючи особливості лідерства дітей в ігровій діяльності, дослідник може попросити дитину перерахувати однолітків, з якими дитина найбільше любить гратися, потім – попросити перерахувати найбільш улюблені спільні ігри зі значущими дітьми, а потім – спитати, чому саме з цими дітьми у ці ігри респондент найбільше любить грати. Таким чином виявити ті особистісні якості дітей дошкільного віку, які обумовлюють їх успішність і лідерство в ігровій діяльності;

- інформативність питань бесіди: при розробці бесіди для роботи з дітьми варто уникати надміру простих, малоінформативних запитань, що передбачають однозначну відповідь «Так» або «Ні». При цьому зміст питань не має містити у собі прихованої відповіді. Так, наприклад, не варто починати питання таким чином: «Чи не здається тобі, що...», «Як ти вважаєш, чи правильно, що...» та ін.;

- побудова психологічної бесіди по мірі поступового ускладнення питань. Так, перші питання бесіди мають бути простими й давати можливість респонденту адаптуватись до ситуації експерименту.

Вони можуть стосуватись різних побутових аспектів життя дитини. Подальші питання бесіди, спрямовані безпосередньо на виявлення певних психічних феноменів, структурують від конкретних до більш абстрактних, від простих до складних, від питань, що викликають позитивну або нейтральну реакцію дитини до питань, що можуть стосуватись неприємних для дитини аспектів її життя;

- у процесі психологічної бесіди проявляти тактовність, не тиснути на дитину й дотримуватись пріоритету психологічної безпеки дитини;

- під час бесіди фіксує результати дитини у спеціальному протоколі бесіди.

5. Специфіка психологічного анкетування.

Анкетування являє собою вербальний метод одержання інформації від респондента про психологічні аспекти його життя за допомогою спеціального задалегідь складеного переліку питань – анкети.

Анкетування проводиться з батьками дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Метод анкетування дає можливість зібрати значний масив якісних експериментальних даних.

Метою анкетування у дитячій психодіагностиці може бути збір біографічної інформації про життя дитини, виявлення особливостей дитячо-батьківських стосунків та стилю сімейного виховання дітей.

Питання сучасних анкет поділяються на:

- закриті, з варіантами відповідей;
- відкриті, без варіантів відповідей;
- напівзакриті, що містять декілька альтернативних відповідей і «Ваш варіант».

Прямі питання спрямовані на безпосереднє виявлення ставлення учасника анкетування до певного явища чи ситуації.

Непрямі питання являють собою опис певної ситуації, яка не стосується респондента безпосередньо. Непрямі питання в анкетах використовують з метою уникнення соціально бажаних відповідей.

Приклад: Не секрет, що багато студентів вважають професію майбутнього вихователя малопопулярною через низьку заробітну платню та соціальну незахищеність. А що думаєте Ви?

У своїй професійній діяльності педагог може використовувати готові анкети, так і розробляти свої, авторські.

Рекомендації для розробки ефективної анкети для роботи з батьками дітей:

- чи відповідає текст анкети особливостям комунікативного розвитку учасників анкетування? Наприклад, використання термінів дитячої психології («зона найближчого розвитку», «негативізм», «конформність» та ін.) можуть бути незрозумілими батькам дошкільників, що не мають психолого-

педагогічної освіти. Довгих, складних речень, а також неоднозначних тверджень також варто уникати;

- чи існує небезпека виникнення психологічної втоми учасників експерименту у процесі анкетування? Оптимальна кількість питань анкети для батьків дітей 10-15. Більшість питань має бути з варіантами відповідей (закриті питання). **Кількість відкритих питань**, для відповіді на які досліджувані мають поміркувати («Як Ви думаєте...», «Що Ви можете сказати...» та ін.) має бути незначною (**2-3 питання**). Анкета не має виглядати занадто довгою. Необхідність заповнити анкету, яка розміщена на двох чи більше аркушах паперу, одразу сприймається респондентами як тривала і непроста робота;

- чи існує небезпека одержання соціально бажаних відповідей? Наприклад, на прямі питання, які стосуються негативних явищ у сімейних стосунках (конфлікти, сварки, фізичні покарання дітей), емоційного розвитку та поведінки дитини (агресивності, брехні, крадіжок та ін.), батьки не завжди готові дати щирі відповіді. Наявність декількох варіантів відповіді на питання анкети підвищує інформативність методики, що використовується. Однак опитуваним, особливо жінкам, часто важко зробити вибір, коли варіантів відповіді на питання анкети більше, ніж 3-4. Особливо складно зробити вибір у тому випадку, коли деякі варіанти близькі за змістом або правильними, на думку респондента, є одразу декілька варіантів відповіді. Тому такої побудови питань авторської анкети варто уникати. Найбільш зручним для сприймання і розуміння є питання анкети з двома протилежними варіантами відповіді: Так/Ні або Правильно/Неправильно;

- чи якісне графічне оформлення анкети? Чи немає в анкеті граматичних, стилістичних та інших помилок, чи достатньо великий шрифт тексту для зручності читання, чи достатньо місця на бланку анкети для відповідей респондентів на відкриті питання, чи зрозуміло складена інструкція до анкети?

6. Діагностичні можливості тестів.

Слово «test» походить з англійської мови і у перекладі означає пробу, дослідження, перевірку. За допомогою психологічних тестів можна дослідити особливості прояву переважної більшості феноменів пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної й міжособистісної сфер психічної діяльності людини. Сучасні психологічні тести для дітей мають високу об'єктивність і точність результатів, зручні для проведення, як правило, займають незначну в порівнянні зі спостереженням кількість часу.

Види тестів для діагностики особливостей психічного розвитку дитини:

- **тести інтелекту.** У вузькому розумінні до цієї групи тестів належать різні методики для діагностики мислення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку («Нісенітниця», «Четвертий зайвий», «Кубики Кооса» та ін.).

У широкому розумінні до тестів інтелекту відносять усі методики діагностики пізнавального розвитку дитини: відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уваги і уваги;

- **тести особистісного розвитку** дають можливість виявити особливості самосвідомості, в тому числі самооцінки дітей («Сім сходинок» В.Г. Щур, «Хто я?» М. Куна і Т. Мак Партленда), мотивації, зокрема навчальної («Бесіда про школу» Т.О. Нежнкової), морального розвитку («Заверши історію», «Сюжетні картинки», «Поділи іграшку» Р.Р. Калініної), системи цінностей («Ціннісні орієнтації М. Рокича») та ін.;

- **тести емоційно-вольової сфери психіки дитини** дають можливість виявити ряд негативних феноменів емоційного розвитку, які потребують подальшої психокорекційної роботи: тривожності, страхів, агресивності, імпульсивності, гіперактивності тощо («Страхи в будиночках», Методика діагностики денних і нічних страхів у дітей Олександра Івановича Захарова, «Рівень агресивності дитини» Г.П. Лаврентьевої, Т.М. Титаренко тощо).

- **тести креативності.** Креативність являє собою інтегральне особистісне утворення, яке сучасні вчені не ототожнюють ані з інтелектом, ані з

особистістю. Найбільш відомими тестами для діагностики креативності дітей є методики Дж. Гілфорда і Є. Торренса;

- **тести типу темпераменту і рис характеру.**

Правила використання тестів у роботі з дітьми:

- правило чіткого дотримання процедури і формулювань тестових завдань;
- правило невтручання дослідника у процесі виконання дитиною тестових завдань.

Діти дошкільного віку при виконанні пізнавальних, зокрема незвичайних для неї тестових, завдань часто орієнтуються на реакцію дорослого, тобто дослідника, який проводить тести. Тому емоційна реакція дослідника (критика, похвала та ін.) призводить до того, що дитина вирішує тестові завдання переважно не на основі власного вибору, а шляхом аналізу підказок дослідника. Дозована допомога дитині дошкільного віку при значних утрудненнях дитини з вирішення тестових завдань допускається у тому випадку, якщо це передбачено процедурою конкретного тесту (наприклад, у тесті шкільної зрілості Артура Керна і Ярослава Йірасика допомога психолога дитині можлива).

- правило, що передбачає необхідність спостереження за психоемоційним та фізичним станом дитини до та під час проведення процедури тестування.

Хвороба, втома, крайні прояви настрою дитини (як пригніченість, тривожність, так і ейфорія) призводять до зниження уваги, працездатності, показників пізнавального розвитку дитини і, відповідно, одержання нижчих за об'єктивні результати тестування дитини. Дуже гарний або, навпаки, поганий настрій дитини призводить і до зміни його світосприйняття. А це, в свою чергу, зумовлює необ'єктивні результати тестів особистісного та емоційного розвитку дитини, проєктивних методик тощо;

- правило регламентації порядку пред'явлення тестових завдань психодіагностичного обстеження дитини.

Для збереження інтересу і високої пізнавальної активності дитини у процесі тестування необхідно комбінувати методики з різним стимульним матеріалом і процесом їх виконання. Виконання перших тестових завдань має зацікавити дитину. Тому на початку тестування дошкільників ефективним є використання методик з яскравим стимульним матеріалом (картинки або іграшки). Потім можна перейти до методик з вербальним матеріалом, без наочності.

Тести, які потребують найвищої концентрації уваги дошкільника, пред'являють в середині або в кінці психодіагностичного обстеження. Якщо тестування поєднується з проєктивними методиками, то дитині пропонують виконати не більше одного проєктивного малюнку за один сеанс психодіагностики, оскільки робота з невизначеним стимульним матеріалом є складною для дошкільника.

- правило регламентації часу тестування дошкільника. Тести з дітьми дошкільного віку краще проводити у першій половині дня. Час обстеження особливостей психічного розвитку дитини старшого дошкільного віку не має перевищувати 40-50 хв. Якщо необхідно провести тести, які займають більшу кількість часу, то їх поділяють на декілька частин і проводять за декілька обстежень, але не щодня. Тестування дітей дошкільного віку проводять у ігровій формі

- правило, що передбачає відсутність дорослих у процесі тестування дитини. Присутність значущих дорослих (батьків) часто зумовлює відволікання дитини на них, орієнтацію на емоційні, зокрема мімічні реакції значущих дорослих, очікування від них допомоги й підказки. А це, в свою чергу, призводить до збільшення часу тестування і зниження ефективності його результатів. Тому якщо батьки чи інші дорослі спостерігають за тестуванням дитини дошкільного віку, то вони не мають

потрапляти у поле зору дитини. Наприклад, дорослі можуть сидіти за спиною дошкільника.

7. Контент-аналіз.

Метод дослідження результатів діяльності у формі контент-аналізу передбачає змістовний аналіз за наперед визначеною схемою – на підставі критеріїв, показників, смислових одиниць, позначених відповідно до мети, – продуктів діяльності суб'єкта, і подальшої статистичної обробки у вигляді визначення кількісного співвідношення між ними.

Іншими словами, діагностичне завдання полягає в тому, щоб виявити й оцінити деякі психологічні характеристики індивіда, які виявляються в тому, що він робить, зокрема в продуктах художньо-мистецької діяльності (малюнки, споруди, тексти, витвори, листи, твори і ін.).

Слід зазначити, що метод аналізу продуктів діяльності в дошкільному і молодшому шкільному віці займає особливе місце, оскільки ні в яких інших віках діяльність дитини не буває така різноманітна. Вважається, що в продуктах діяльності проектується відношення суб'єкта до самої діяльності, до навколишнього світу, природи, відбивається рівень розвитку його розумових, сенсорних, моторних навичок. Наприклад, у малюванні, ліпленні, аплікації можна аналізувати не тільки прояви творчості в продукті, виразні засоби, але і спосіб його отримання, ступінь відповідності первинному задуму.

Організація аналізу продуктів діяльності вимагає дотримання ряду умов:

1. Заздалегідь чітко формулюється мета дослідження, наприклад вивчення ставлення дошкільників до дорослих і однолітків, що виявляються у грі (малюнках).
2. Врахування вікових особливостей при аналізі діяльнісної компетентності. Зокрема, відповідно до мети дослідження вибирають випробовуваних, пам'ятаючи про те, що оволодіння технічними вміннями в тій або іншій діяльності залежить від віку дитини.

3. Для всіх респондентів, повернутих до дослідження, створюють однакові умови (наприклад, підбирають однакові матеріали: фарби, олівці, крейда, ножиці, клей, папір, конструктор).

4. При отриманні продукту підтримують природні умови: вибирають приміщення, визначають час проведення, створюють у респондента мотивацію на отримання продукту, стежать за тим, щоб кожен працював самостійно, якщо проводиться групове дослідження. У процес створення продукту не можна втручатися, щоб не вплинути на результат.

5. У разі потреби розробляють способи фіксації процесу створення продукту, дій, мовлення й емоційних реакцій людини (дитини).

Недоліки методу аналізу результатів діяльності обумовлені тим, що, по-перше, його можна застосовувати тільки тоді, коли дитина вже почала опановувати певним видом діяльності. По-друге, обробка отриманих даних іноді виявляється украй важкою, оскільки вимагає спеціально розроблених схем аналізу, що залежить від уміння дослідника виділити всі психологічні особливості отриманого продукту. Інакше можливе порушення об'єктивності і прояв суб'єктивізму, наприклад при оцінці ступеня оригінальності малюнка.

8. Методи якісного і кількісного аналізу емпіричних даних.

До групи об'єктивних методів у психодіагностиці також відносять методи якісного і кількісного аналізу емпіричних даних. **Метод якісного аналізу** дозволяє описати властивість, що діагностується, у відомих наукових поняттях, а метод кількісного – через відносний ступінь його розвитку у конкретної дитини в порівнянні з іншими дітьми. Зокрема, до кількісного аналізу відносять все різноманіття методів ранжирування: за статевими, віковими ознаками і т.п. Іноді кількісні і якісні характеристики поєднуються в рамках аналізу результатів, отриманих за однією методикою, що дає можливість описати властивість, що вивчається, подвійною – кількісно-якісною – характеристикою.

Таким чином, у практиці психодіагностики дітей використовується практично все з арсеналу загальнонаукового психологічного інструментарію, але з урахуванням специфіки віку.